

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2021/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Boszoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs
Szatmári Áron

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borítóterv
Simor Kamilla

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság útja 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

TARTALOM

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

BARTÓK ZSÓFIA ÁGNES	
A gyónás lehetséges hibái és a természet elleni bűnök fajtái	
A <i>Guillermus-kódex</i> két bejegyzéséről.....	5
B. KOVÁCS PÉTER	
A fegyelem igája és törvénye	
Adalékok a Kisebbik István-legenda szerzőjének műveltségéhez.....	22
HERNÁDY JUDIT	
Kötet- és cikluskompozíciók a magyar udvari költészetben Listius László, Beniczky Péter, Esterházy Pál és Koháry István művei alapján.....	34

KRITIKAI LAPOK

SZOLYKA HAJNALKA	
Leporolt klasszikusok, aktualizáló olvasatok	
(Onder Csaba, <i>Festina lente: Tanulmányok a 19. századi magyar irodalomról</i> , Eger, Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, 2020.).....	54
PÁLFY ESZTER	
Lokális emlékezet, nemzeti kultusz	
(Vaderna Gábor, <i>Honnan és hová? Arany János és a nagyszalontai hagyomány</i> , Bp., Reciti, 2020 [Vitæ, 1].).....	58

HASZNOS MULATSÁGOK

BALÁZS-HAJDU PÉTER	
Haza, a magasba	
Koháry István jelentőségéről.....	65

Bartók Zsófia Ágnes

A gyónás lehetséges hibái és a természet elleni bűnök fajtái

A *Guillermus-kódex* két bejegyzéséről*

Guillermus Parisiensis posztillája

A 15–16. század fordulóján Guillermus Parisiensis neve Európa-szerte ismerősen csenghetett. A *Postilla super epistolas et evangelia* című mű – melynek a hagyomány-nal ellentétben ő valójában nem szerzője, hanem kiadója és szerkesztője volt – a 15. században több mint száz kiadást ért meg, Európa különböző országaiban több tízezer nyomtatott példánya volt forgalomban.¹ A Guillermus Parisiensis által szerkesztett posztilla episztolákhoz és evangéliumokhoz írt magyarázatokat tartalmaz az egyházi év által előírt rendet követve. Klerikusok és laikusok egyaránt használták, népnyelvű fordításait már a 15. század végén nyomtatásban terjesztették. Magyarországi népszerűségéről több emlék is tanúskodik. A magyar nyelvű kódexek közül az *Érdy-kódex* és az *Érsekújvári kódex* kompilátorai is felhasználták munkájukhoz, illetve a 6 különálló levélen fennmaradt, úgynevezett *Debreceni posztillának* is valamelyik Guillermus-kiadvány lehetett a forrása.² Nagy érdeklődésről tanúskodik, hogy két budai könyvkiadó is megjelentette a művet: először Johannes Paep 1505-ben, majd Jacobus Schaller 1512-ben.³ Több magyar-

* A kutatás a *Pray-kódex: Hálózati és nyomtatott kritikai kiadás* című (Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K 119355) pályázat támogatásával készült.

1 BARTÓK Zsófia Ágnes, *A Karthauzi Névtelen művének műfaji környezete = A könyv és olvasója: A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban*, szerk. FÁBIÁN Laura, LOVAS Borbála, HARASZTI Szabó Péter, UHRIN Dorottya, Bp., MTA-ELTE HECE, 2018, 45–57, 48–49, 52, <http://real.mtak.hu/81357/> (utolsó letöltés 2021. jan. 1.); BARTÓK Zsófia Ágnes, *Az Érdy-kódex célközönsége: Nyelvelékkódex a nyomtatás terjesztés küszöbén = Szerzetesrendek a veszprémi egyházmegyében: A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolán 2014. augusztus 27–28-án rendezett konferencia előadásai*, szerk. KARLINSZKY Balázs, Veszprém, Veszprémi Főegyházmegye, 2015, 233–248, 238, 244–245.

2 MADAS Edit, *Az Érdy-kódex perikóparendszere és Guillermus Parisiensis posztilláskönyve*, MKSz, 1984, 99–105; MADAS Edit, *Adalékok az Érsekújvári Kódex sermóihoz = Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról*, szerk. SZELESTEI N. László, Bp., OSZK, 1989, 203–223; MADAS Edit, *Egy vitatott eredetű nyelvelék = Summa: Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*, szerk. MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, PPKE BTK, 2007 (Pázmány Irodalmi Műhely: Tanulmányok), 206–209.

3 BORSA Gedeon, *Adalékok a középkori budai könyvkereskedők történetéhez*, MKSz, 1955, 296–298, http://mek.oszk.hu/03300/03301/html/bgkvti_2/bgki0240.htm. (utolsó letöltés 2021. jan. 2.)

országi használatú példánya is fennmaradt, amelyek közül nem egy magyar nyelvű bejegyzéseket is tartalmaz.⁴ Ilyen a Schaller-féle 1512-es kiadás egyik példánya, amelyet az Egyetemi Könyvtárban őriztek, ma pedig lappang.⁵ A példány a lapok szélén magyar nyelvű fordításokat, a címlap hátán ráolvasásokat, a könyv végéhez kötött levélen pedig két közgyónásszöveget és egyéb imádságokat őriz.⁶

Guillermus Parisiensis posztilláskönyvéhez van kötve az a 48 levél terjedelmű kis füzet is, amely Radó Polikárp híradása alapján *Guilerin-kódex* címmel vált ismertté.⁷ Az 1496-os nürnbergi kiadással egybekötött kézirat latin és magyar nyelvű szövegeket tartalmaz, valamikor a 16. század első három évtizedében készíthették. Radó a Szegedi Ferences Könyvtárban használta, jelenleg – az egyetemi könyvtári példányhoz hasonlóan – lappang. A kézirat elnevezése annak köszönhető, hogy Radó hibásan olvasta ki az ősnymtatvány címfeliratát, és a „postilla guilermi” helyett „postilla guilerini”-ként írta le a könyvet. Korábbi dolgozatomban javasoltam, hogy nevezzük a továbbiakban a kéziratot *Guillermus-kódexnek*; jelen tanulmányban is e néven szerepel.⁸

A *Guillermus-kódex* Radó ismertetése óta csak említésszerűen bukkan fel a szakirodalomban, a benne olvasható szövegeket alaposabban azóta nem kutatták.⁹ Radó kilenc magyar nyelvű szövegegységet állapított meg benne, melyek kö-

4 Guillermus Parisiensis Magyarországon fellelhető műveihez lásd a Bibliotheca Hungarica köteteit: CSAPODI Csaba, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára, *Bibliotheca Hungarica: Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt*, I–III, Bp., MTA, 1994. Az I–II. kötet tételei: 570, 576, 613, 620, 1234, 1369, 1460, 1470, 1478, 1551, 1556a, 1653, 2119, 2215, 2424; a III. kötet tételei: 742, 1904, 2495, 2983, 2996.

5 Hegedűs Attila és Papp Lajos az általuk szerkesztett *Középkori leveleink 1541-ig* című munka készítésekor gyűjtöttek minden egyéb, nem misszilis eredetű anyagot is. Az Egyetemi Könyvtárban Fodor Adrienne írt és fényképezett le számukra emlékeket, köztük a lappangó nyomtatványt is. A másolatok Hegedűs Attilának és Dömötör Adrienne-nek köszönhetően hozzám is eljutottak. A későbbiekben elérhetők lesznek Dömötör Adrienne-nél a Nyelvtudományi Intézetben.

6 [SZILÁDY ÁRON], *Vegyes följegyzések*, ItK, 1893, 122–125; SZELESTEI NAGY László, *A középkori magyar nyelvű bűnvallóimárról = Egyházak a változó világban: A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai, Esztergom, 1991. május 29–31.*, szerk. BÁRDOS István, BEKE Margit, Esztergom, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, József Attila Megyei Könyvtár, Egyházak a változó világban c. konferencia Szervezőbizottsága, 1991, 293–299.

7 RADÓ Polikárp, *A Guilerin-kódex*, It, 1947, 1–8.

8 BARTÓK Zsófia Ágnes, *A másodlagos szóbeliség elsődleges forrásai: Latinul tudók magyar nyelvű egyházi szövegei a reformáció előtt = Irodalomtörténet, tudománytörténet, esztétörténet: Tanulmányok Tarnai Andor halálának 25. évfordulójára*, szerk. PAPP Ingrid, Bp., Reciti, 2020, 45–58.

9 Említik a következő munkák: LÁZS Sándor, *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján: Az anyanyelvi irodalom kezdetei*, Bp., Balassi, 2016, 156, 325; VOIGT Vilmos, *Pázmány Péter szemiotikai érvelése (és ennek réges-régi magyar előzményei)*, Világosság, 2003/11–12, 113–120; VIZKELETY András, *A középkori többnyelvűség jelei hazai ferences kódexekben = A ferences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára*, 1–2, szerk. ÓZE Sándor, MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert, Piliscsaba–Bp., PPKE BTK–METEM, 2005, 645–651. – Legutóbb Dömötör Adrienne beszélt róla *Magyar nyelvű feljegyzések papírlapokon és ívfüzetekben a 16. század közepéig* című előadásában (III. Scriptorium-konferencia, Eger, 2019. május 22–23.), mely előadás írott változata megjelenés alatt áll.

zül az egyik – egy káptalani beszéd megnyitója – alapján ferences használatának vélte. Feltételezése szerint a kézirat célja a gyakorlati lelkipásztorkodás, a későbbi irodalom is pasztorációs célokból összeállított emlékeknek tekinti.¹⁰ Két szövegegysége kifejezetten gyónáshoz kapcsolódik: az egyik Radó meghatározása szerint pasztorális jegyzet a gyónás helyes módjáról (fol. 14–15), a másik pedig a parázna bűnök fajtáinak felsorolása (fol. 41). A továbbiakban e két szövegegység vizsgálata szorítokozom. Mivel pontos forrásukat nem találtam meg, párhuzamos szöveghelyek összegyűjtésével próbálom megvilágítani, hogy milyen szöveghagyományhoz tartoznak.

A gyónás lehetséges hibái

A gyónás lehetséges hibáiról szóló rész felsorolásszerű vázlat, latin és magyar nyelven. Címe latinul olvasható: „Sequuntur aliqui defectus propter quos confessio non erit bona et salutaris”, tehát olyan fogyatkozások listája, amelyek miatt a gyónás nem lesz jó és üdvös. Tizenkilenc hibát sorol fel latinul, mely minden esetben a „defectus” kifejezéssel kezdődik, majd ezt követi egy birtokos esetben álló főnév (például „defectus praemeditationis”, „defectus contritionis” stb.). Ez után szerepel a kifejezés magyarázata magyar nyelven. Radó szöveggözlésében feltűnően sok a nyomdahiba és a félreolvasás. Mint láttuk, már a kódex címadása is félreolvasásnak tulajdonítható, és a szöveggözlésekben is sok az értelmezhetetlen szóalak; a cikk tehát filológiai tekintetben fenntartásokkal kezelendő. Mivel azonban más forrás nem áll rendelkezésünkre, az alábbiakban Radó szöveggözlésére hagyatkozom.¹¹

Modernizált átírat (fol. 14–15):

Sequuntur aliqui defectus propter quos confessio non erit bona et salutaris.

Primo.¹²

Defectus praemeditationis: előbb meg nem gondolta¹³

Defectus contritionis: nincsen töredelmessége¹⁴

Defectus firmitatis: nincsen erős szándéka továbbá magát megoltalmaznia¹⁵

10 Vizkelety András is úgy fogalmaz ferences kéziratokat elemző tanulmányában, hogy a kódex magyar szövegei tágabb értelmű pasztorációs célokból készülhettek: VIZKELETY, *i. m.*, 648.

11 Modernizált átírást tárgyi jegyzetekkel láttam el, melyekhez felhasználtam Radó magyarázatait is; lásd a lábjegyzetekben külön feltüntetve.

12 A lista elején szerepel a „primo” (első, elsőként) kifejezés, a sorszámozást a lejegyző azonban nem folytatja. Ez a következetlenség talán arra utal, hogy a vázlat készítője összefüggő szövegből szemezgette ki a „defectus”-okat.

13 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha nem készül fel gyónására.

14 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha nincs bűnbánata, hiszen az az érvényes feloldozás pótolhatatlan feltétele.

15 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha nincs erős fogadása a bűnök elkerülésére.

- Defectus veritatis: nem igazán gyónik, de képmutatás szerint¹⁶
 Defectus criminationis: mást büntet az gyónásból¹⁷
 Defectus divisionis: az gyónást megosztaná¹⁸
 Defectus humilitatis: alázatosan nem caral[?] az gyónásra¹⁹
 Defectus integritatis: teljességgel meg nem mondja²⁰
 Defectus electionis: tudatlan confessort választ²¹
 Defectus expressionis: elpalástolná bűnét²²
 Defectus restitutionis: az elvettét meg nem adná²³
 Defectus charitatis: nem szeretetből gyónik²⁴
 Defectus declarationis: az gyónáshoz tartozókat nem mondja²⁵
 Defectus desperationis: nem hiszi bűnének bocsánatját²⁶
 Defectus erubescenciae: szégyenli az bűnt meggyónni²⁷
 Defectus obedientiae: mert nem gyónik ahhoz, akihez tartozik²⁸

16 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha nincs szándéka a szentségben részesülni.

17 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha mást megvádol, vagy büntársát megnevezi.

18 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha nem egyetlen gyóntatónak mondja el bűneit, hanem egy részét egyiknek, másik részét pedig másiknak.

19 Hibázik a gyónó, ha nem alázatos lélekkel gyónik. (Radó ennek a tételnek a magyarázatát kihagyja, talán a magyar nyelvű rész értelmezhetetlen „caral” kifejezése miatt.)

20 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha a bűn bármilyen lényeges körülményét elhallgatja.

21 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha szándékosan olyan gyóntatót választ, aki nem érti majd meg bűnét. Erre a hibára Michael de Hungaria is felhívja a figyelmet (*Sermones tredecim universales*, sermo I): abban az esetben, ha a gyónó szándékosan tudatlan gyóntatót választ, vak vezet világtalant. Idézi Anne T. THAYER, *Penitence, Preaching and the Coming of the Reformation*, Aldershot, Ashgate, 2002, 61–63.

22 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha szándékosan homályosan fejezi ki magát, hogy a gyóntató ne érthesse pontosan, milyen vétekről van szó. Ugyanerre az elvárásra a „nuda” kifejezés is használatos a hagyományban. Lásd Bella MILLETT, *Ancrene Wisse and the Conditions of Confession*, *English Studies*, 1999/3, 193–215, 214.

23 Radó jegyzete alapján hibázik a gyónó, ha a károkozása miatt kiszabott jóvátételt nem teljesíti.

24 Hibázik a gyónó, ha nem Isten iránti szeretetből, hanem megszokásból, és az emberektől való félelméből gyón. (Radó ettől a tételtől kezdve nem fűz magyarázatot az egyes hibákhoz.)

25 Hibázik a gyónó, ha a bűneihez kapcsolódó körülményekről hallgat; ez a feltétel már szerepel az „integritas” kritériumánál, így magyarázatom talán hibás.

26 Hibázik a gyónó, ha kétségbeesésében nem hiszi bűnének bocsánatát.

27 Hibázik a gyónó, ha szégyelli a bűnét meggyónni, gyónását a szégyen vezérli.

28 Hibázik a gyónó, ha nem annál gyón, akihez tartozik, tehát nem a saját plébánosánál, ahogyan az elő van írva. A saját plébánosnak való gyónás kötelezettségéről lásd Michael E. CORNETT, *The Form of Confession: A Later Medieval Genre for Examining Conscience*, Doctoral Thesis, Chapel Hill, University of North Carolina, Department of English and Comparative Literature, 2011, 170; THAYER, *i. m.*, 63–64. – A magyarországi helyzetéről: HARSÁNYI András, *A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt*, Debrecen, Nagy Károly Grafikai Műintézet (reprint kiadás: Kairosz), 1938, 317–321.

Defectus remissionis: nem bocsájt meg neki vétetteknek²⁹

Defectus secretationis[?]: nem tartja meg, amit az gyónásban hallott³⁰

Defectus satisfactionis: nem teszen eleget az bűnökről³¹

A latin–magyar nyelvű emlék a jó gyónás feltételeinek kérdéskörét dolgozza fel (*conditiones confessionis, modalitas confessionis*), amely népszerű téma volt a középkor folyamán; legrészletesebben Bella Millett dolgozta fel történetét.³² Gyökerei a 12. század elejéig vezethetők vissza, feltehetően egy pseudo-augustinusi szövegből, a *De vera et falsa penitentiá*ból ered. Elsődleges funkciója nem a prédikációkhoz, hanem a gyónáshoz kötődik: a gyónás elején a gyóntató rövid bevezető beszédet mondhatott, amellyel útmutatást adott a gyónni érkezőnek. Prédikációkban a 12. században jelent meg először. Használata gyorsan terjedt a IV. lateráni zsinat (1215) után, amikor megnövekedett a gyónásra való felkészítés jelentősége. Nem alakult ki konszenzus azzal kapcsolatban, hogy hány feltétele van a helyes gyónásnak, és hogy az egyes megnevezések pontosan mit takarnak, így a 13. századra már számos eltérő szempontsor és értelmezés volt forgalomban.³³ A hagyomány igazán nagy lendületet akkor kapott, amikor hozzákapcsolódott egy emlékezetet segítő rövid vers is, mely segítségével a sok tulajdonság könnyebben megjegyezhetővé vált. A vers legerterjedtebb változata tizenhat jellemzőt sorakoztat fel, amelyek a helyes gyónáshoz szükségesek:

Sit simplex, humilis confessio, pura, fidelis,
Atque frequens, nuda, discreta, libens, verecunda,
Integra, secreta, lacrimabilis, accelerata,
Fortis et accusans, et sit parere parata.³⁴

Ezt a változatot idézi Aquinói Szent Tamás is *Sententia-kommentárjában*, de többek között megtalálható Angelus de Clavasiónál és Antoninus Florentinusnál is.³⁵ A téma népszerűsége töretlen volt a nyomtatott prédikációs segédanyagok

29 Hibázik a gyónó, ha nem bocsátja meg az ellene vétkezők bűneit.

30 Hibázik a gyónó, ha nem tartja meg a gyónóra is vonatkozó gyónási titkot. (Radónál a hibás „feeretatio” alak olvasható.)

31 Hibázik a gyónó, ha nem végzi el az elégtételt.

32 MILLETT, *i. m.*, 193–215. Lásd még CORNETT, *i. m.*, 113–116.

33 MILLETT, *i. m.*, 203–204, 211.

34 Émile AMANN, Albert MICHEL, *Pénitence = Dictionnaire de théologie catholique*, vol. 12 (Paul Ier – Philopald), éd. Alfred VACANT, Eugene MANGENOT, Émil AMANN, Paris, Librairie Letouzey et Ané, 1933, col. 722–1050, 984. – A vers fent idézett változata két ponton a kifejezések szintjén is egyezik a *Guillermus-kódex* listájával: mindkettőben szerepel az alázatosság (*humilitas*) és a teljesség (*integritas*) kritériuma. Tartalmilag azonban több egyezés is kimutatható a két szöveg között, attól függően, hogy a vers értelmezésének éppen melyik hagyományát tartjuk szem előtt.

35 Thomas N. TENTLER, *Sin and Confession on the Eve of the Reformation*, Princeton, Princeton University Press, 2015, 106–108.

korában is.³⁶ A gazdag forrásanyag ellenére a *Guillermus-kódex* szempontsorával teljes mértékben egyező párhuzamra mégsem akadtam.³⁷

A fenti lista szempontjainak megfelelő, jó gyónás nem lehetett általános a Magyar Királyság területén. A gyónásra érkező hívek felkészültsége – Európa más országaihoz hasonlóan – nagyon változatos lehetett.³⁸ A fennmaradt, gyónáshoz kötődő magyar emlékek alapján arra következtethetünk, hogy a papok olyan híveket is gyóntattak, akik sem a Tízparancsolatot, sem a hét halálos bűnt nem ismerték, így csak a pap által feltett kérések segítségével teljesíthették kötelező gyónásukat: ez olvasható ki Gyöngyösi Gergely *Directorium...* című munkájából, illetve Telegdi Miklós *Agendarius*ából is. Igaz ugyan, hogy olyan világi hívekkel is számolhatunk, akik írásban rögzített, magyar nyelvű lelkitükör alapján alaposan felkészültek a bűnvallásra – erről tanúskodik a *Gyöngyösi kódex*ben olvasható gyónási tükör –, az egyszerű hívek részéről a *Guillermus-kódex* szempontsorának megfelelő alapos gyónás azonban biztosan nem feltételezhető. Nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy a kézirat esetleg ferences szerzetesek előtt elmondandó beszéd jegyzete lenne. Ilyen szintű felkészültség szerzetesi közegben ugyanis minden bizonnyal elvárható volt, és – mivel a ferencesek bizonyos alkalmakkal a renden belüli kommunikációra is a magyar nyelvet használták – az emlék magyar nyelvűsége sem zárja ki ezt a feltételezést.

Párhuzamai a magyar anyagban

A két magyarországi ferences szerző, Laskai Osvát és Temesvári Pelbárt nyomtatásban megjelent munkái között is találunk a jó gyónás feltételeivel foglalkozó beszédeket. Laskai Osvát a nagybőjti prédikációkat tartalmazó *Gemma fidei* című kötetének 53. beszédében a gyónás hat módozatát vizsgálja, amelyek a következők: 1) előre megfontolás („modus praemeditationis”); 2) megvetés („modus detestationis”); 3) választás („modus electionis”); 4) megalázkodás („modus humiliationis”); 5) igazság („modus veritatis”); 6) erősség („modus firmitatis”).³⁹ A „modus detestationis” kivételével – amely egyébként talán megfeleltethető lenne a „contritio” szempontjának – mindegyik módozat szerepel a *Guillermus-kódex* listájában

36 Lásd Anne T. Thayer monográfiáját, amely azt vizsgálja, hogy milyen tanítás olvasható a bűnbánatra vonatkozóan a nyomtatás megindulásával hozzáférhetővé váló prédikációs segédkönyvekben: THAYER, *i. m.*, 55–64; továbbá: KARMA LOCHRIE, *Covert Operations: The Medieval Uses of Secrecy*, Pennsylvania, University of Pennsylvania Press, 2012, 37–38.

37 Millett említ tizennyolc és huszonegy pontból álló szempontsorokat is, tizenkilenc pont azonban nála sem szerepel: MILLETT, *i. m.*, 201.

38 BARTÓK Zsófia Ágnes, *A gyónás magyar nyelvű szöveg emlékei*, ItK, 2020/3, 317–333.

39 [OSUALDUS DE LASKO], *Quadragesimale Gemma fidei intitulum*, Hagenau, Johannes Rynmann, 1507, sermo 53. – A prédikáció címe: „Feria quarta Dominicae de passione de confessionis modalitate, quod habeat modum praemeditationis, detestationis, electionis, humiliationis, veritatis, firmitatis. Et incipit: *Effunde, sicut aquam, cor tuum. Gloriosus et fructuosus sermo quinquagesimus tertius.*” Lásd még: http://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/latinul/laskaiosvat/index.php?file=og_index (utolsó letöltés 2021. jan. 3.).

is, ráadásul Laskai a beszéd elején idézi az emlékezetet segítő vers egy változatát is.⁴⁰ Temesvári Pelbárt *Pomeriuma* nagybőjti kötetének 26. beszédében a vers fent idézett, legelterjedtebb változatát közli.⁴¹ Temesvári prédikációja sorra veszi a versben szereplő tizenhat tulajdonságot a tekintetben, hogy hogyan lehet vétetni ellenük (például: „Primo contra simplicitatem peccat...”; „secundo contra humilitatem peccat” stb.). Ez a prédikáció közel áll a *Guillermus-kódex* listájához, hiszen ez is lehetséges hibákat (lásd „defectus”) sorakoztat fel.

A természet elleni bűnök fajtái

Gyónáshoz kapcsolódó emlék a *Guillermus-kódex*ben található, természet elleni bűnök fajtáit felsoroló lista is. Az emlék lejegyzője az úgynevezett negyedik kéz, amely a legtöbb magyar nyelvű szövegegységet jegyezte le a kódexbe: a természet elleni bűnök fajtáin túl a káptalani beszéd megnyitóját, a káptalani beszéd töredékét és hermeneutikai kifejezések magyarázatát is. A lista az öt bűnös város nevéből, és az ott elkövetett bűnök felsorolásából áll.⁴²

Modernizált átírata (fol. 41):⁴³

Szodoma:

ez városbeliek vétkeztenek vala az Úristennek ellene, miért[?] elveszének,⁴⁴ hogy férfiú férfiúval, asszonyállat asszonyállattal vétkezett vala.

Gomorra:

ezek vétkeztenek vala oktalan állattal, miképpen az barmokkal.

Sabia:

ezek vétkeztenek vala miképpen hogy az asszonyállatok férfiúmódra ekképpen cselekednek vala.

40 Az egyszerűség szempontját (*simplex*) kihagyja: „Sit humilis, pura, fidelis, frequens, nuda, discreta, libens, verecunda, integra, secreta, lachrymabilis, accelerata, fortis, accusans et sit parata parere.”

41 PELBARTUS DE THEMESWAR, *Sermones Pomerii quadragesimales [de poenitentia]*, Hagenau, Johannes Rynmann, 1499, sermo 26. – A prédikáció címe: „Feria quarta post Dominicam III., Sermo XXVI. de confessionis sacrae conditionibus sedecim a theologis postitis”. Lásd még: http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=pq1_index (utolsó letöltés 2021. jan. 4.).

42 Radó megjegyzi, hogy az öt város neve a *Genesis* szerint: Szodoma, Gomorra, Adama, Seboim és Bala vagy Segor. A lejegyző Adamát kihagyja, Seboimot Sabiának írja, és Balát Kolára változtatva azt veszi ötödik városnak, holott az csak Segornak volt a másikkal.

43 Ahogy halad előre a lista, egyre kidolgozatlanabbá válik; az első városnál még szerepel az „Úristennek ellene” kifejezés, a többi városnál már nem; a legvégén pedig a kidolgozatlanúságot jelző „etc.” rövidítés olvasható. Az emléket saját maga számára írhatta le a bejegyző, emlékeztető vázlatnak szánva.

44 Radó szövegközlése itt sem egészen megbízható; az átírásomban olvasható „miért elveszének” szavak nála így szerepelnek: „bÿerth el wezenek”. Kevésbé lehetséges olvasat: „bűnért elveszének”.

Segor:

ezek vétkeztenek vala az asszonyállatokkal balfelől és jobbfelől.

Kola:

ezek vétkeztenek vala illetésnek miatta, miképpen hogy ki-ki mind
ő maga őmagával, mind asszonyállat, mind férfiú etc.

Bár a prédikációirodalomban általánosan elterjedt téma Szodoma és Gomorra városainak pusztulása, nem találtam olyan szöveget, amely az egyes városokhoz a *Guillermus-kódex*ben található bűnököt kapcsolná. Pontos forrás tehát ennél az emléknél sem került elő. Sikerült azonban azonosítanom a téma kontextusát, így érthetővé váltak a sokszor homályos megfogalmazású vétkek. Radó tévesen látta el a szövegegységet a „parázna bűnök fajtái” címmel, hiszen ez a témakör nem a paráznság („adulterium”, „concupinatus”) kérdésköréhez, hanem az egyik főbűnhöz, a bujasághoz („luxuria”), pontosabban annak egyik alesetéhez, az úgynevezett természet elleni bűnökhöz kapcsolódik. Aquinói Szent Tamás nyomán a természet elleni bűnöknek a következő négy fajtáját szokás megkülönböztetni: 1) önkielégítés; 2) állattal való közösülés; 3) homoszexualitás; 4) a természetes módtól eltérő aktus.⁴⁵ A természetes módtól eltérő aktus történhet egyrészt a nem megfelelő testrész használatával („non in debito vase”), másrészt pedig nem megfelelő testhelyezettel („indebitus modus”).⁴⁶ Hogy milyen pozíciók vehetők fel a szexuális aktus során, azt az Albertus Magnus által kidolgozott csoportosítás alapján volt szokás tárgyalni. Eszerint öt fő pozíció létezik: 1. a nő a hátán fekszik, a férfi pedig rajta; 2. a férfi és a nő egymás mellett fekszik; 3. a férfi és a nő is ül; 4. a férfi és a nő is áll; 5. állatok módjára való közösülés: a férfi hátulról hatol be a megfelelő testnyílásba. A későbbi hagyomány még egy hatodik pozíciót is tárgyal: amikor a férfi fekszik, és a nő van fölül.⁴⁷ Ezek közül az első pozíciót leszámítva mindegyik természetellenesnek tekintendő. A természet elleni bűnök – amelyeket gyakran csak szodómiaiaként emlegetnek – több téma kapcsán is előkerülhetnek egyházi szövegekben: írhatnak róluk a Tízparancsolat, a hét halálos bűn, illetve az égbe kiáltó bűnök tárgyalásakor is.

45 Idézi LOCHRIE, *i. m.*, 195.

46 Lásd még TENTLER, *i. m.*, 189. – Ez a két kategória található többek között Antoninus Florentinusnál és Sienai Szent Bernardinnál is:

„Alius modus qui etiam continetur in quarto seruato debito uase, sed non debito situ dicitur contra naturam; quia contra consuetum modum naturae per quem non ita aperte procurari potest generatio.” – ANTONINUS FLORENTINUS, *Summa theologica: Pars II*, Venezia, Johannes de Colonia, Johannes Manthen, 1477, lib. II, tit. V, cap. IV.

„quando praetermittitur debitum vas [...], si praetermittitur debitus modus a natura statutus quantum ad situm” – SIENAI SZT. BERNARDIN, *Quadragesimale de Christiana religione*, sermo 17 = *Opera Omnia*, I, Firenze, 1950, 204–226. – Idézi GECSEK Ottó, *A házasság gyakorisága és ajánlott korlátai a középkori prédikációkban = Nők és férfiak..., avagy a nemek története: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája, Nyíregyháza, 2002. augusztus 30–31.*, szerk. LÁCZAY Magdolna, Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Gazdaságtudományi Kar, 2003 (Rendi társadalom – polgári társadalom, 16), 373–380, 378, https://hajnalkor.hu/files/rendi_es_polgari_016.pdf (utolsó letöltés 2021. jan. 5.).

47 TENTLER, *i. m.*, 189–190.

A természet elleni bűnök négy fő típusából három egyértelműen megfeleltethető a *Guillermus-kódex* bűntípusainak: az önkielégítés Kola bűnének („vétkeztenek vala illetésnek miatta”); a homoszexualitás Szodoma bűnének („férfiú férfiúval, asszonyállat asszonyállattal vétkezett vala”); az állattal való közösülés pedig Gomorra bűnének („vétkeztenek vala oktalan állattal”). Sabia és Segor városának bűnei nehezebben érthetők, cikkében Radó Polikárp sem tudta őket megfelelően feloldani. Sabia bűnét, az asszonyok férfiú módra vétkezését „lesbosi, vagy sapphoi szerelem”-ként értelmezte, amely így kétszer szerepel nála a listában, hiszen a női homoszexualitás már Szodoma városánál említve van („asszonyállat asszonyállattal vétkezett vala”). A Segorhoz kapcsolódó „balfelől és jobbfelől” való vétkezést pedig „természetellenes coitus”-ként magyarázta, amely nem pontos, hiszen mindegyik esetben természet elleni bűnről van szó.⁴⁸ A fentiek alapján világosan látszik, hogy Sabia és Segor a természet elleni bűnök negyedik fajtájának, a természetes módtól eltérő aktusnak feleltethetők meg. Sabia bűne a hatodik szexuális pozíció vétke: a férfi fekszik, és a nő van fölül, vagyis a nő „férfiú módra” cselekszik. A nő fenti pozícióját határozottan elítélték, többen hangsúlyozzák is – köztük Petrus Comestor, és az ő nyomán Astesanus de Asti is –, hogy ez volt az egyik ok, amely miatt Isten elpusztította Szodoma és Gomorra öt városát.⁴⁹

Segor bűne, a „balfelől és jobbfelől” való vétkezés már nem ilyen egyértelmű. A legvalószínűbb, hogy a lejegyző az állatok módjára való közösülés vétkét értette alatta: az aktus ebben az esetben egyszerre történik bal felől (helytelenül), azaz hátulról; de ugyanakkor jobb felől is (helyesen), azaz a megfelelő testnyílásba.⁵⁰ Ezt az értelmezést erősíti, hogy a nő fenti pozíciójának vétkét, és a hátulról, de megfelelő testnyílásba történő aktus vétkét gyakran tárgyalják együtt a hagyományban. Együtt említi őket Guillelmus Peraldus a „nem megfelelő helyzet” tárgyalásakor, és együtt szerepelteti őket Pál bírósága is a *Gyöngyösi-kódex* később bemutatandó bejegyzésében.⁵¹

Ezek alapján a magyar emlék a következő bűnöket köti az öt városhoz: 1. Szodoma: mindkét nembeli homoszexuális aktus; 2. Gomorra: bestialitás; 3. Sabia: a nő fenti pozícióban van az aktus során; 4. Segor: hátulról való közösülés a megfelelő testnyílás használatával; 5. Kola: önkielégítés mindkét nem esetében.

Párhuzamai a magyar anyagban

Az alábbiakban olyan latin és magyar nyelvű szöveghelyek bemutatása következik, amelyekben megjelennek a fent említett szexuális bűnök. Mint látható lesz, a *Guillermus-kódex* meglepőnek tűnő felsorolása nem egyedülálló a magyar anyagban.

48 Radó talán a nem megfelelő testnyílás használatát értette alatta.

49 Idézi LOCHRIE, *i. m.*, 185; és TENTLER, *i. m.*, 191–192.

50 A magyar szóhasználat alapján a nem megfelelő testnyílás használatának vétkét („non in debito vase”), esetleg az egymás mellett fekvő elkövetett bujaság vétkét is érthetnénk még alatta, ezeket azonban nem szokás a nő fenti pozíciójának kárhóztatásával egyszerre említeni.

51 Guillelmus Peraldust idézi LOCHRIE, *i. m.*, 184.

Az apácák számára készült kolostori kódexek közül kettő is említi a természet ellen való bűnöket. Különleges megnevezéssel szerepel a domonkos apácák közösségi használatára szánt *Virginia-kódex*ben. Az ott olvasható, szerzetesek számára készült gyónási tükör a következőképpen fogalmaz: „vádolom én bűnömért, mert vétkeztem az négy mennybe kiáltó bűnökbe, kik ezek: ártatlan vérontás, szegényeknek nyomorgatása, néma bűn, béresnek munkáját megtartani.”⁵² Az égbe kiáltó bűnök között szerepel tehát a néma bűn, vagyis a „peccatum mutum”, amely a természet elleni szexuális vétkek megnevezése. Úgy tartották, hogy a szodómiának már a neve is veszélyes és fertőző, nem mindenki előtt volt szabad kiejteni. Feltehetően az apácaközösség számára homályos értelmű lehetett a „néma bűn” kifejezés, hiszen ezt a témát inkább kerülték előttük. Ez olvasható ki a *Székelyudvarhelyi kódex* Nyújtódi András ferences szerzetes által írt részletéből is, melyet húga, Nyújtódi Judit begina számára jegyzett le. A szerzetes a benne található katekizmus bujaságról szóló szövegrészletét gondosan átdolgozta, és fordításához a következő megjegyzést fűzte: „Jóllehet, hogy ez tisztaság ellen való gonosz bűnről több írás volna, hogy az ő utálatos gonosz ártandó voltát nyilvánban megérthetnők, de meg nem írom az ti személyeknek tisztaságos tiszteletességéért, mert bízom teljes lelkemmel az édes Úristenben, hogy szorgalmatos vigyázástok légyen ez nemes szent tisztaságnak egészen megőrzésére, azért én itt megállok erről nyilvánban írnom.”⁵³

Egy ferences apácák által használt kézirat, az úgynevezett *Nagyszombati kódex* az égbekiáltó bűnök között szintén említi a szodómia bűnét. A bűn ezúttal a jól ismert formában szerepel: „természet ellen való bűn, peccatum contra naturam”. Meglepő, hogy a felsorolás a magyar mellett a latin kifejezéseket is használja, holott a nővérek kódexeiben a bűnök megnevezései csupán anyanyelven szoktak szerepelni.⁵⁴ Ez alapján arra kellene következtetnünk, hogy az apácák latinul ismerték az égbekiáltó bűnök nevét.

Nyújtódi András szövegéhez hasonlóan szintén férfi szerzetes saját kezű jegyzése a *Sándor-kódex*ben fennmaradt *Tundal lovag látomása*, amely fordítás feltehetően egy apáca-elöljáró számára készült.⁵⁵ A *Sándor-kódex* változata az eredetileg

52 *Virginia-kódex*, 12. Szövegkiadás: *Virginia-kódex*, XVI. század eleje: *A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, szerk. Kovács Zsuzsa, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, ELTE, 1990 (Régi magyar kódexek, 11), 62–63. – Lázcs Sándor tévesen azt írja, hogy az égbekiáltó bűnök felsorolásából a szexuális bűnről szóló pont hiányzik (6v:11). Vö. Lázcs, *Apácaműveltség...*, i. m., 160.

53 *Székelyudvarhelyi kódex*, 193–194. – Erre a szöveghelyre külön utal a szövegkiadás bevezetése: *Székelyudvarhelyi Kódex*, 1526–1528: *A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, szerk. N. ABAFFY Csilla, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993 (Régi Magyar Kódexek, 15), 14.

54 Lázcs Sándor hívta fel a figyelmet arra a furcsaságra, hogy latin kifejezések nem fordításként, hanem értelmezésként jelennek meg a szövegben, azaz a magyart követi a latin: Lázcs, *Apácaműveltség...*, i. m., 156.

55 *Sándor-kódex*, 37–39. Szövegkiadás: *Sándor-kódex*: XVI. század első negyede: *A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata*, szerk. PUSZTAI István, Bp., Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1987 (Régi Magyar Kódexek, 3), 98–103. – Köszönöm Vrabély Márknak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szöveghelyre. Ehhez lásd még: Lázcs, *Apácaműveltség...*, i. m.,

huszonhat fejezetre tagolt latin nyelvű elbeszélésnek csupán a 10. fejezetét mondja el, melyben a lovag a testi bűnben élő egyházi személyek pokolbeli szenvedéseit látja. A fordítás készítője így szól a – kéziratban egyébként többször is megszólított – fejedelemasszonyhoz: „[az angyal] aztán úgy mutatá meg, minemű kínjuk volna az testi bűnnel élő egyházi embereknek, jelesbben azoknak, kik önmagukkal fajtalanoknak etc., mint ím, én neked nyilván megírtam, az több kínoknak írását mind elhagyván, mert azokat tudni nem olyan szükség.” Az apáca-elöljáró lelkivezetője tehát egy olyan szövegrészletet látott alkalmasnak a nővér számára lejegyezni, amely az önkielégítés bűnétől kívánja elrettenteni olvasóját.

A Magyar Királyság területén keletkezett latin nyelvű szövegekben több helyen is előkerül a természet elleni bűnök témája, az apácák magyar nyelvű szövegeihez képest már részletesebben tárgyalva. Laskai Osvát *Biga salutis* című művének nagyböjti kötetében a Tízparancsolathoz kapcsolódóan ír erről a kérdéskörrel.⁵⁶ A prédikációkötet huszonhetedik beszédében a bujaság hét fajtáját ismerteti („septem species luxuriae”): 1. „fornicatio”, azaz a természet rendje szerinti, de tiltott közösülés; 2. „meretricium”, azaz ágyasság, kurválkodás („vaga libido”); 3. „adulterium”, azaz házasságtörés; 4. „stuprum”, azaz megbecstelenítés; 5. „sacrilegium”, azaz szentségtörés; 6. „incestus” azaz vérfertőzés; 7. „peccatum contra naturam”, azaz természet elleni bűn. A természet elleni bűnnek négy esete létezik (lásd *Melléklet 1*): önkielégítés, bestialitás, homoszexualitás, illetve egy megnevezhetetlen („innominabilis”) bűn, amely őnála a nő nem megfelelő szervének használatát jelenti („si quis utatur membro mulieris non ad hoc deputato”). A fentiekkel ellentétben a pozícióból adódó bűnt ő tehát nem említi.

Lázs Sándor a *Gyöngyösi kódex* katekétikai jellegű feljegyzéseit vizsgálva arra a megállapításra jutott, hogy egy részüknek Johannes Herolt prédikációgyűjteménye a forrása, amelyet Pál bíró saját céljának megfelelően kivonatolt.⁵⁷ Továbbá megállapította, hogy a négy égbekiáltó bűnt tárgyaló bejegyzésben Pál bíró szokatlan részletességgel írta le a szodómia eseteit (17v), azok Herolt bűnlajstromából teljességgel hiányoznak. A fenti szövegpárhuzamoknak köszönhetően világossá vált, hogy a Pál bíró által összeállított latin nyelvű rész részletező leírása a *Guillermus-kódex* bejegyzésének egy változata. Pál bíró szövegében a négy égbekiáltó bűn (1. ártatlanok, özvegyek és árvák elnyomása; 2. szodómia; 3. szolga bérének visszatartása és elcsalása; 4. emberölés) között a szodómia eseteiként a természet elleni bűnöket olvashatjuk. A megfelelő módtól való eltérést a *Gyöngyösi kódex* „usus naturalis”-tól való eltérésnek nevezi, amelyre két példát is hoz: amikor a férfi állat módjára közösül a nővel (azaz hátulról, de a megfelelő testnyílásba), vagy amikor a nő felmászván kihasználja a férfit (azaz a nő az aktus során fenti pozícióban van). Az itt olvasható csoportosítás a *Guillermus-kódex*-fé-

107; KATONA Lajos, *Tülvilági látomások codexeinkben*, Akadémiai Értesítő, 1907, 500–507. – E történettípusnak rokona az a Tinódi elbeszéléséből ismert jelenet, melyben Tar Lőrinc pokolbeli látomása során annak válik szemtanújává, hogy Zsigmond császár a luxuria bűne miatt tüzes fürdőben bűnhődik.

⁵⁶ Laskai Osvát egy teljes quadragesimale-kötetet a Tízparancsolatnak szentel: [OSUALDUS DE LASKO], *Quadragesimale Bigae salutis*, Hagenau, 1501.

le csoportosításnak közeli rokona, hozzá hasonlóan az egyébként ritkán említett női pozíciót is tartalmazza. Ahogyan Lázs is feltételezte, a részletet Pál bíró nem maga találta ki, hanem felhasznált egy újabb, eddig ismeretlen forrást. Ezt a forrást sikerült is azonosítanom: a szövegrész majdnem szó szerint egyezik Alexander Carpentarius *Destructorium vitiorum* című művének szodómia eseteit leíró fejezetével (lásd *Melléklet 2*).⁵⁸ Carpentarius hét főbűnt középpontba állító műve már a 15. században több kiadásban megjelent, ma ismert példányaiból többet is magyarországi könyvtárakban őriznek, a forrás jól illeszkedik az eddig ismert, Pál bíró által használt nyomtatványok sorába. Lázs meggyőzően bizonyítja, hogy Pál bíró az általa készített kivonatokban jogi eseteket, példákat írt le, amelyeknek egy-egy ügy megítélésekor vehette hasznát. Joggyakorlatban való alkalmazás miatt lehetett szüksége a szodómia eseteinek részletes jegyzékére is.⁵⁹

Korábban elkerülte a kutatás figyelmét, hogy a *Peer-kódex töredékeként* ismert nyelvemlék bűnkatalógusa egy gyóntatónak szóló megjegyzést is magában rejt.⁶⁰ A katalógusban latin nyelven olvasható a Tízparancsolat, az öt érzék, a hét halálos bűn, a nyolc boldogság, a kilenc idegen bűn és a négy égbekiáltó bűn, amelyek mellett kisebb, kurzív betűkkel szerepel azok magyar megnevezése is.⁶¹ A bűnkatalógus utolsó tételénél, a természet ellen való bűnnél olvasható egy latin nyelvű megjegyzés: „Peccatum sodomiticum aut stuprum vel mollitiis vel peccatum contra naturam multis modis intelligitur et tu caute procede in interrogationibus” – vagyis: a szodomai bűn, vagy fajtalanság, vagy elpuhultság, vagy természet elleni bűn sokféle módon érthető, haladj óvatosan a kérdésekben. A kikérdezés („interrogationes”) kifejezés a pap gyóntatási kérdéseire vonatkozik, amelyet abban az esetben tett fel a gyónónak, ha az nem készült fel megfelelően a gyónásra, vagy az általa megfogalmazottak pontosításra szorultak. Feltehető, hogy a *Peer-kódex töredékének* katalógusa gyóntatási segédlet lehetett, egyelőre azonban nem világos, hogy hogyan kerülhetett a kódexbe.

A gyóntatási és prédikációs segédletek gyakran intik óvatosságra a papokat a tekintetben, hogy a szexuális bűnök kérdéskörét a hívek előtt fejtegetessék. Temesvári Pelbárt a házastárssal elkövetett szexuális vétkekről írja, hogy prédiká-

57 Lázs Sándor, *Egy világi kézirat*, kézirat. – A tanulmány a következő cikk alapján készült, új kiegészítéseket tartalmaz: Lázs Sándor, *A Gyöngyösi Kódex írói és műveltségük*, ItK, 2007/4–5, 421–457.

58 ALEXANDER CARPENTARIUS, *Summa que Destructorium viciorum appellet[ur]*, Nuremberge, 1496.

59 A kérdéshez lásd MEZEY Barna, *Büntetőjog és szexualitás: Nemi bűncselekmények a feudális büntetőbíráskodásban = Amor, álm és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete: Tudományos konferencia, Sátoraljaújhely, 1999. május 26–29.*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2002, 243–265.

60 BARTÓK, *A gyónás...*, i. m., 325–326.

61 A *Peer-kódex töredéke* csízióval és imádságokkal (OSZK MNy 13., 16. század első negyede), <http://mek.oszk.hu/15900/15954/> (utolsó letöltés 2021. jan. 6.). Kiadva: *Peer-Codex*, kiad. VOLF György, Bp., MTA Nyelvtudományi Bizottsága, 1874 (Nyelvemléktár, 2), VIII–IX, https://kt.lib.pte.hu/cgi-bin/kt.cgi?konyvtar/kt06010401/2_0_1_pg_viii.html (utolsó letöltés 2021. jan. 6.). – Említi: Lázs, *Apácaműveltség...*, i. m., 156.

cióban nem szabad róluk beszélni, legfeljebb általánosságban és nagyon óvatosan, gyónás során azonban fel kell őket vetni.⁶² A házastárral elkövetett természet elleni bűnök kapcsán csupán arra figyelmeztet, hogy az aktus módjának természetesnek kell lennie. Állítását egy szintén nem túl beszédes exemplummal illusztrálja, melynek szereplője szégyenkezés miatt nem gyónta meg feleségével elkövetett parázna bűnét.⁶³ A papok tehát a prédikációkban nem tárgyalhatták részletesen a szexuális bűnöket, az egyszerű hívek előtt elhangzó beszédeknek – az apácáknak írt magyar nyelvű szövegekhez hasonlóan – e tekintetben diszkrétnek kellett lenniük. Mindebből az is következik, hogy a *Guillermus-kódex* természet elleni bűnöket felsorakoztató listája nem világi hívek előtt elhangzó prédikációhoz készült.

A gyóntatási kézikönyvek és más gyóntatási segédletek is Temesvári Pelbárt-hoz hasonlóan érvelnek.⁶⁴ Telegdi Miklós 1583-ban Nagyszombatban megjelentetett *Agendarius* az első, magyar nyelvű szövegrészeket is tartalmazó nyomtatott szertartáskönyv.⁶⁵ Telegdi a gyónás szertartásának leírásakor számol azzal a lehetőséggel, hogy egyes műveletlen gyónók nem tudják majd bűneiket felsorolni, ezért magyar nyelvű kérdéseket is közöl, amelyekkel a pap segítheti a bűnvallást.⁶⁶ A paráznaságra vonatkozó kérdéssor szemérmesen fogalmaz, a természet elleni bűnök csak nagyon áttételesen jelennek meg bennük.⁶⁷ A kérdéssorhoz fűzött latin nyelvű megjegyzésben Telegdi óvatosságra inti a gyóntatót: óvakodni kell, nehogy véletlenül a pap az egyszerű emberek és az ifjak számára a kérdéseknek köszönhetően többet tanítson meg a bűnről, mint amennyire visszatartja azoktól őket. Ugyanakkor arra is figyelni kell, nehogy a pap túl óvatos legyen a kérdéseivel, hiszen a gyónó szégyen vagy tudatlanság miatt magától nem mond el eleget a bűn körülményeiről. Tudni kell ugyanis, hogy a bűnt hajadonnal vagy házassal,

62 „de hoc non licet in predicatione loquor nisi in generali et cautissime; sed debet remitti ad forum confessionis” – PELBARTUS DE THEMESWAR, *Pomerium sermonum de tempore*, Hagenau, 1511, sermo 26. – Idézi GECSER, *i. m.*, 378.

63 „debet observare modum, ne peccet innaturali et inhonesto modo”; „enormia peccata commisi turpiter, quae nunquam confessus fui per erubescitiam” – PELBARTUS DE THEMESWAR, *Pomerium...*, *i. m.*, sermo 26. – Lásd: <http://sermones.elte.hu/pelbart/index.php?file=th/th026> (utolsó letöltés 2021. jan. 6.).

64 A kérdéshez lásd még: TENTLER, *i. m.*, 88–95.

65 *Agendarius: Liber continens ritus et caeremonias [...]*, ed. NICOLAUS TELEGDINUS, Tirnaviae, [typ. Telegdi], [1583]. RMNy 528, https://rmk.hungaricana.hu/hu/view/RM-K_I_204/?r=0&pg=9&layout=r (utolsó letöltés 2021. jan. 7.). – Tanulmányom írásához felhasználtam a Monumenta Ritualia Hungarica sorozat Varga Benjámin szerkesztésében készülő, *Agendarius Strigoniensis* című szövegkiadását.

Telegdi Miklós kortársaihoz lásd még: Ács Pál, „*Ne paráználkodjál! A paráznaság metaforája a reformáció irodalmában = Amor, álom és mámor...*”, *i. m.*, 227–233.

66 „Quod si pœnitens ita rudis fuerit, ut per se peccata confiteri aut enumerare nesciat, sacerdos eum diligenter interroget et examinet, atque ad singulos interrogationis articulos respondere faciat.” – TELEGDINUS, *i. m.*, 80.

67 Így például TELEGDINUS, *i. m.*, 90.: „Ingerletted-e testedet illetésséddel vagy másképpen gonoszra?”; „Vétkeztél-e paráznaságba, és ha vétkeztél, miképpen, micsoda rendbeli és állapotbeli személlyel? Hányszor?”

vér szerinti vagy egyéb rokonnal, szűzzel, vagy a természet rendjével szemben önkielégítéssel („per molliciem in seipso”), vagy pedig másokkal együtt követte-e el.⁶⁸

Szörényi László a 18. századi gyóntatási kézikönyveket bemutató tanulmányában hasonló megjegyzést idéz a jezsuita Paolo Segneri *Instructio confessarii, et poenitentis* című művéből.⁶⁹ Segneri a könyv végére illesztett praktikus összefoglalójában taglalja, hogy milyen módon kell az egyes bűnök kikérdezése során a gyóntatónak eljárnia. Ragaszkodik a részletes kivallatáshoz, ugyanakkor állítása szerint az ide tartozó matéria olyan, mint a szurok, mindenkit bemocskol, aki hozzáér, azért óvatosan kell eljárni. Olyan bűnről van szó, amelyben nem lehet olyan részlet, amelyet könnyedén lehet megítélni, mert hasonlít egy árnyékszékhez, amelyből pestises minden kigőzölgés, és járványt okoz; ezért a benne való – akár akaratlan – gyönyörködés is halálos bűnhöz vezethet. Segneri szövege azt sugallja, hogy a papok saját érdekükben is jobban teszik, ha amennyire lehet, távol tartják magukat a szexuális bűnök körülményeinek alapos kikérdezésétől. A papok szexuális bűnök elleni fellépése terén tehát egymással némileg ellentétes szándékok érvényesülnek: pontosan fel kell tárni a megvallott bűnök súlyosságát, hogy megfelelőképpen tudjanak eljárni a bűnvallást követően; ugyanakkor el kell titkolni a bűnöket azok elől, akik nem ismerik őket, és el kell kerülni, hogy a témáról való beszéd bűnre csábítson. A szövegek éppen ezért gyakran részletezők és homályosak is egyszerre.

Összegzés

A bemutatott párhuzamoknak köszönhetően látható, hogy a *Guillermus-kódex* gyónáshoz kötődő két emléke kiterjedt szöveghagyományhoz tartozik. Mind a gyónás hibáinak felsorolása, mind a természet elleni szexuális bűnök tipológiája a gyakorlati lelkipásztorkodás során hasznosítható vázlatoknak tűnnek, annyi megkötéssel, hogy felhasználásuk kevéssé valószínű az egyszerű nép előtt elhangzó prédikációk során. A hívek hitoktatása – amikor a hívek többek között a gyónásról és a meggyónandó bűnökről is hallhattak – különféle alkalmakkal történetelt: egyrészt alkalmat nyújtottak erre maguk a prédikációk, különösen a nagybőjti időszakban; másrészt sor kerülhetett rá a prédikációk utáni katekétikus tanításban, amikor többek között például a Tízparancsolatot volt szokás magyarázni; harmadrészt pedig a gyónás során, amikor ideális esetben a pap személyre

68 „Hic oportet confessarium esse valde cautum, ne forte simplices et iuniores aut multiplicibus interrogationibus de turpi hoc peccato doceat potius, quam dedoceat mala facere, aut si nimium lenis et plus iusto verecundus fuerit in interrogando, pænitens pudore vel ignorantia sua sponte non satis explicet circumstantias peccati. Utrum scilicet cum solutis, vel coniugatis, vel consanguineis, vel affinibus, vel virginibus, vel contra naturæ ordinem per molliciem in seipso, vel cum aliis nefanda peccata commiserit?” – TELEGDINUS, *i. m.*, 90–91.

69 SZÖRÉNYI László, *Szexualitás és erotika a 18. századi gyóntatási kézikönyvekben = Amor, álm és mámor...*, *i. m.*, 501–514. – Lásd még: TENTLER, *i. m.*, 88–95.

szabott lelki gondozást és alapvető hitoktatást is végezhetett.⁷⁰ A fent bemutatott két vázlat nem tartozik az alapvető hitoktatási anyaghoz, valószínű, hogy inkább tanultabb hívek – a *Guillermus-kódex* egyéb, ferencesek előtt elhangzó magyar nyelvű emlékeihez hasonlóan talán kifejezetten szerzetesek – számára készültek.

1. melléklet

Laskai Osvát, *Quadragesimale Bigae salutis*, sermo 27. (OQ 027.Q)

Septima luxuria species dicitur peccatum contra naturam, et habet quattuor species. Prima vocatur mollicies. De qua I Corin.VI. Neque molles regnum Dei possidebunt. Et hoc fit cum quis se vel alium extra vas muliebre polluit. Secunda vocatur sodomiticum, et fit cum masculus cum masculo, femina cum femina mechatur. De quibus apostolus Rom. I. Nam femine eorum mutaverunt naturalem usum in eum usum qui est contra naturam. Et I Corin. VI. Neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt. Tertia vocatur bestialitas et fit cum quis coit cum iumento. De quo Levitici. XX. Qui coierit cum iumento morte moriatur et pecus occidatur. Quarta species peccati contra naturam dicitur innominabilis eo quod nomen non habet. De quo Augustinus. Contra naturam est si quis utatur membro mulieris non ad hoc deputato. Et apostulus I Timo. IIII. Sciat unusquisque vestrum suum vas possidere in honore sanctificatione non passione desiderii sicut et gentes quae ignorant Deum. Et quodlibet istorum est maius peccatum quam cum matre aut patre peccare. Unde propter hoc peccatum aliquando una regio punitur per hostes, aut per tempestates, aut pestilentias, et saepe improvisa morte moritur qui talibus fedatur et sordet.

2. melléklet

<i>Gyöngyösi-kódex</i>	Alexander Carpentarius, <i>Destructorium vitiorum</i> , lib. III. capitulum VIII.
Secundum peccatum est sodomicum et sit multis modis	Quinta species luxurie est vitium contra naturam, quod pluribus modis fieri perniciosus contingit.
primo modo dicitur mollicies Appostollus neque fornicarĳ neque idolis servientes neque adulterĳ neque molles neque masculinorum concubitores regnum dei possidebunt	Uno modo cum sine omni concubitu causa delectationis venire pollutio procuretur, et vocatur peccatum immundiciae. ii. Corinth. xij. ubi dicitur. Non egerunt penitentiam super immundicia et fornicatione et impudicitia quas gesserunt. Item vocatur peccatum istud mollicies . Unde j Corin. vj Neque fornicarii, neque idolis servientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores regnum Dei possidebunt.

⁷⁰ BARTÓK, *A gyónás...*, i. m., 326–328.

<p>Aliomodo contingit fieri per concubitum ad rem alterius specieꝝ id est cum Iumentis Leuitici XX qui cum Iumento et pecore coierit morte moriatur pecus quoque occidite Mulier que succubuerit cuilibet Iumento simul interficiatur cum eo</p>	<p>Alia modo contingit fieri dictum vitium per concubitum ad rem alterius speciei: utputa cum iumentis. De quo Levi. xx. Qui cum iumento et pecore coierit, morte moriatur, pecus quoque occidite. Mulier que succubuerit cuilibet iumento simul interficiatur cum eo.</p>
<p>Tercio modo fit per concubitum ad indebitum sexum id est masculi ad masculum uel femina ad feminam</p>	<p>Tercio modo fit per concubitum ad indebitum sexum, ut puta masculi ad masculum. De quo dicitur Levi. xx. Qui dormierit cum masculo coitu femineo, uterque operatus est nephas, morte moriantur, sit sanguis eorum super eos.</p>
<p>Quarto modo si non seruetur vsus naturalis cum vir modo bestiali coierit cum muliere uel Mulier supergressa viro abuttitur</p>	<p>Quarto modo si non seruetur usus naturalis: utputa cum vir modo bestiali coierit cum muliere, vel cum mulier supergressa viro abuttitur. Roma. j. Masculi relicto usu naturali femine exarserunt in desideriis suis in invicem masculi cum masculis turpitudinem operantes, et femine eorum mutaverunt usum naturalem in ipsum, qui est contra naturam.</p>

Összefoglaló

A dolgozat a *Guillermus-kódex* (korábbi nevén *Guilerin-kódex*) két gyóntatáshoz kötődő bejegyzését vizsgálja, azok modernizált átíratát is közli. Párhuzamos szöveghelyek összegyűjtésével mutatja be, hogy a két emlék kiterjedt szöveghagyomány részét képezi. A gyónás lehetséges hibáiról szóló vázlat a jó gyónás feltételeinek témáját dolgozza fel, egyik legközelebbi rokona Temesvári Pelbártnál olvasható, aki szintén lehetséges hibákról, és nem erényekről ír.

A természet elleni bűnök fajtáit felsoroló lista az öt bűnös város nevéből és az ott elkövetett bűnök felsorolásából áll. A párhuzamos szöveghelyeknek köszönhetően felfejthető, hogy a lista – gyakran homályos – kifejezései a következő bűnöket rejtik: homoszexualitás; bestialitás; a nő fenti pozíciója az aktus során; hátulról való közösülés a megfelelő testnyílás használatával; önkielégítés. A dolgozat a természet elleni bűnök magyar anyagban fellelhető szöveghelyeinek összegyűjtésével és egy forrásazonosítással zárul.

The Possible Defects of Confession and the Types of Vices against Nature: Two Manuscript Notes from the Codex Guillermus

The paper examines two manuscript notes from the Codex Guillermus that are related to the practice of confession, and publishes their modernized transcription, too. Owing to the collected parallel texts it represents the two written records as parts of extensive textual traditions. The outline written about the possible defects of confession elaborates the topic of the conditions of good confession, one of its closest textual relative is found in a sermon of Pelbartus of Themeswar, who similarly to the examined outline writes about defects and not virtues.

The list containing the types of the vices against nature enumerates the five sinful cities and the crimes committed in them. Parallel texts are presented to unravel the often obscure expressions describing the sins, which are: homosexuality; bestiality; the woman is in upper position during the sexual act; intercourse from behind using the proper orifice; masturbation. The paper closes with a collection of texts dealing with unnatural acts found in the Hungarian corpus, and presents an identification of an unknown source.